

дорожні, все припало пилом» [с.364]; а старомодність пані Високої підкреслює і її екіпаж: «Таки вкинула в свій дормез новий віник» [с.368] (дормез – дорожня карета, пристосована для сну; використовувалася раніше, коли необхідно було робити довгі переїзди на конях).

Межі побутового і духовного в повісті Нечуя-Левицького «Хмари» розмиті, письменник не протиставляє духовність і самотність повсякдення, іноді декодує перше через друге. Опредмечений у живописних пейзажах, Київ постає втіленням національної пам'яті – найвищої цінності для митця. Не можна заперечувати, що письменникові хотілося б бачити місто видатним релігійним і освітнім центром, проте у його змалюванні побуту городян відчувається значна доля іронії, якій можна завдячувати нелінійності знакового образу Міста.

Київ як макрообраз в повісті І.С. Нечуя-Левицького «Хмари» вибудовується на бінарних опозиціях характерного і оригінального, іронічного і пафосного, узагальненого і конкретного. Особливе місце в повісті посідає диференціація понять релігійності і віри, спричинене неоднозначністю ситуації у тогочасній Україні. Унікальність Києва у духовному та культурному плані постає з тексту повісті як закономірність, вибудована у світоглядному та художньому планах. Індивідуальні поетикальні характеристики творчості І.Нечуя-Левицького вибудовуються з категорій не лише власне текстуральних, а також з майстерно вибудованого підтексту, що стає результатом інтерпретації світоглядних моделей та тонкого використання відповідних епосі реалій.

Список використаних джерел

14. Закович Микола. Про духовність і освіту / Микола Закович // Людина і світ. – 2001. – № 9. – С. 42 – 44.
15. Нечуй-Левицький І. Твори: в 3 т. / І. Нечуй-Левицький. – К. : Дніпро, 1988. – Т.1. – 1988. – 463 с.
16. Філософія: Підручник // В.П. Андрущенко, В.І. Волович, М.І. Горлач, Г.Т. Головченко, Л.В. Губерський, О.П. Єфімець, В.Г. Кремінь, М.К. Підберезський, В.К. Рибалко; за ред. проф. М.І. Горлача, проф. В.Г. Кременя, проф. В.К. Рибалка. – Харків: Консум, 2001. – 671 с.

Summary. In the article the image of Kyiv's topos as the hub of faith, beauty and historical memory in Ivan Nechuy-Levytsky's narrative «Hmary (Clouds)» is researched. The article deals with the artistical function of the reconstruction of Kyivan's way of life in the 19th century as well as the author's axiological conception. It is determined that the writer depicts a complicated and many-sided image of Kyiv via a great variety of landscape and objective features.

Key words: spirituality, way of life, historical memory, image, detalisation.

Отримано: 2.07.2012 р.

УДК 811.111'42

Н.Г. Єсипенко

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНОГО ВІДТВОРЕННЯ КОНЦЕПТУ В ТЕКСТІ

У статті розглядаються відмінності «жіночої» і «чоловічої» концептуалізації культурних явищ, їх об'єктивації й вираження в авторському художньому дискурсі. Вивчається актуалізація культурного концепту «свобода» в творах британської літератури ХІХ століття. Виявляються образні ознаки концепту «свобода» у мовній свідомості автора жінки і чоловіка, що зумовлені відмінностями гендерного когнітивного досвіду. Використання лінгвоквантитативних методів обробки лінгвістичного матеріалу забезпечило отримання об'єктивних даних про реалізацію концепту в художньому тексті.

Ключові слова: концептуалізація, когнітивний досвід, концепт, гендер, образна ознака.

На сьогодні при вивченні проблеми взаємовідношення мови і гендеру й наявних певних особливостей у жіночій та чоловічій вербальній поведінці можна виокремити основні напрями досліджень: виявлення відмінностей на різних мовних рівнях – фонетичному, морфологічному, семантичному і синтаксичному; виявлення семантичних відмінностей, які пояснюються особливостями перерозподілу соціальних функцій у суспільстві; побудова психолінгвістичної теорії, в якій «жіноча» і «чоловіча» мови зводяться до мовної поведінки жінок і чоловіків (О. І. Горошко,

А. В. Кириліна, О. М. Колосова). Проте когнітивні пояснення виявлених відмінностей є **актуальним** питанням сучасних мовознавчих дисциплін. **Метою** нашої статті є розглянути відмінності «жіночої» і «чоловічої» концептуалізації культурних явищ, їх об'єктивації й вираження в авторському художньому дискурсі. **Предметом** дослідження обираємо актуалізацію культурного концепту «свобода» у зрізі гендерного когнітивного досвіду, а **матеріалом** слугують англомовні твори XIX століття. Для здійснення мети перед нами стоїть кілька **завдань**: визначити розбіжності в частоті вживання лексем-вербалізаторів концепту; виявити за допомогою лінгвоквантитативних методів лексико-семантичні класи слів-консоціатів, що носять вибіркового характеру вживання в творах авторів жінок і чоловіків; виявити образні ознаки концепту «свобода» в мовній свідомості автора жінки і чоловіка. Наш **метод** дослідження ґрунтується на інтегрованому використанні концептуального аналізу та лінгвоквантитативних прийомів, що забезпечать отримання об'єктивних даних, незалежних від інтуїтивно-логічних трактувань отриманих результатів.

Розглядаючи мовну свідомість автора-жінки й автора-чоловіка, перш за все, зупинімося на питанні процесу концептуалізації. Термін «концептуалізація» в когнітивній лінгвістиці трактується досить широко. Зокрема, Р. Лакоф говорить про концептуалізацію не як про будь-який аспект ментального досвіду, а як про такий, що включає осмислення мовцем певного фізичного, соціального чи дискурсивного контексту [8, 124].

Концептуалізація базується на двох процесах – концепції і перцепції. Концепцію часто розуміють, як породжувальну схематизацію когнітивного досвіду, при чому особлива увага надається тому, якою мірою і як проявляється залежність концепції від біосоціального параметру. Свідченням цієї залежності є те, що жінки й чоловіки по-різному на субкатегоріальному рівні оперують закріпленими в колективній мовній свідомості концептами і по-різному передають їх за допомогою мовних категорій [4, 56]. Концепти мовної свідомості – гнучкі когнітивні структури, які слугують засобами передачі фрагментів об'єктивного і суб'єктивного знання у формі значень.

Накопичення когнітивного досвіду є результатом різноманітної когнітивної діяльності, яка багато в чому визначається когнітивними, емоційними і фізичними здібностями мовної особистості, в нашому випадку, автора.

Р. К. Потапова і В. В. Потапов досліджували формування когнітивної компетенції жінок і чоловіків в англомовному суспільстві [5]. Виявилось, що впродовж довгого часу когнітивна компетентність у мові залишалася привілеєм чоловіків, у той час, як мову жінок вважали тривіальною, більш консервативною і менш логічною. Поясненням цього факту може слугувати те, що чоловіки мали незрівнянно більший доступ до освіти й інших сфер соціального життя, де когнітивна діяльність здійснювалася інтенсивніше й масштабніше. Друга половина XX століття характеризується особливим пізнавальним розвитком людства – зближенням когнітивної діяльності жінок і чоловіків в англомовному суспільстві. Після того, як обсяг отриманих знань у жінок зрівнявся зі знаннями чоловіків, когнітивне життя жіноцтва стало більш динамічним і насиченим подіями.

Вивчаючи об'єктивацію культурного концепту в романах XIX століття, пам'ятаємо, що в цей період мова, вбираючи гендерну ознаку, відображала стереотипну для тогочасного англомовного суспільства домінуючу роль чоловіка. Когнітивна компетенція – продукт, сформований у певному соціумі, під впливом колективного досвіду, а оскільки чоловіки були більш соціально активні, то їх когнітивна компетенція була ширшою. Спробуємо або спростувати, або підтвердити цю гіпотезу при аналізі актуалізації культурного концепту «свобода» в авторському художньому дискурсі.

Досліджуваний концепт має дві рівноправні лексеми, що його номінують, – «freedom» і «liberty». Проте вербалізація концепту цими іменниками відрізняється за частотною вживанням зазначених номінативних лексем. Кількість слів-консоціатів (дієслів, іменників, прикметників, що зустрічаються в одній синтагмі з «freedom» і «liberty») до імен концепту теж значно різниться. Результати вживання імен концепту та слів-консоціатів подаємо в таблиці 1.

Таблиця 1

Вживання іменників «liberty» і «freedom» та супровідних лексем

Автор/частина мови		Дієсл.	Імен	Прикм.	Liberty	Всього	
Liberty	автор жінка	Charlotte Bronte "Jane Eyre"	334	381	190	27	932
		Jane Austin "Pride and Prejudice"	122	77	31	7	237
		Mary Shelley "Frankenstein"	89	94	40	7	230
		всього	545	552	261	41	1399
	автор чоловік	Charles Dickens "Great Expectations"	207	154	64	13	438
		O. Wilde "The Picture of Dorian Gray"	17	6	4	1	28
		W. Collins "The Woman in White"	134	118	53	10	315
всього	358	278	121	24	781		

		Автор/частина мови	Дієсл.	Імен	Прикм.	Freedom	Всього
Freedom	автор жінка	Charlotte Bronte "Jane Eyre"	41	45	19	5	110
		Jane Austin "Pride and Prejudice"	25	26	6	4	61
		Mary Shelley "Frankenstein"	36	33	24	3	96
		всього	102	104	49	12	267
	автор чоловік	Charles Dickens "Great Expectations"	20	34	14	4	72
		O.Wilde "The Picture of Dorian Gray"	14	42	11	2	69
		W.Collins "The Woman in White"	154	209	88	20	471
		всього	188	285	113	26	612

Як видно з таблиці 1, вживання імен концепту «freedom» і «liberty» майже паритетне з різницею у два слововживання на користь лексеми «freedom». Проте розподіл цих імен у романах за гендерною ознакою розкриває очевидніші авторські преференції. Концепт «свобода» в романах авторок-жінок набуває частішої актуалізації за допомогою імені «liberty» та супровідних до нього слів, ніж у творах авторів-чоловіків. Автори-жінки, відтворюючи концепт «свободи», зосереджуються на дієсловах, адже саме за допомогою дієслів описується емоційно-психологічний стан людини, яка прагне свободи або перебуває в неволі, або відчуває вільготність чи сваволю у відношенні до себе.

«And now I *felt* that it was not enough; I tired of the routine of eight years in one afternoon. I *desired liberty*; for *liberty* I *gasped*; for *liberty* I *uttered* a prayer; it seemed scattered on the wind then faintly blowing» (Charlotte Bronte «Jane Eyre»).

Автори-жінки часто використовують модальні дієслова, особливо у минулих часових формах.

«I beg your pardon, madam, for interrupting you, but I was in hopes you *might* have got some good news from town, so I took the *liberty* of coming to ask» (Jane Austin «Pride and Prejudice»).

Авторське художнє мовлення авторів-жінок виявляється більш дескриптивним через переважання використаних прикметників у порівнянні з авторами-чоловіками.

«The sweet wind from Europe was still whispering in the refreshed leaves, and the Atlantic was thundering in *glorious liberty*; my heart, dried up and scorched for a long time, swelled to the tone, and filled with living blood—my being longed for renewal—my soul thirsted for a pure draught» (Charlotte Bronte «Jane Eyre»).

Однією з характерних ознак жіночого мовлення є використання оцінних прикметників. Якщо автор-чоловік і вживає оцінні прикметники, то швидше ті з них, що визначають кількісні й параметричні описи.

«For a moment my soul was elevated from its debasing and *miserable* fears to contemplate the *divine* ideas of *liberty* and self sacrifice of which these sights were the monuments and the remembrancers» (Mary Shelly «Frankenstein»).

Преферентне вираження концепту за допомогою лексеми «freedom» чітко простежується в творах авторів-чоловіків. Тут переважають супровідні іменники, що надають чоловічому художньому дискурсу більшої статичності, предметності.

Іншою відмінною ознакою лексикалізації «свободи» за допомогою іменника «freedom» у творах авторів-чоловіків є більше вживання прикметників, ніж у романах авторок-жінок (що є протилежною тенденцією при використанні лексеми «liberty»). Письменники-чоловіки оперують частіше атрибутами, що виражають чітке поступове співвідношення, тобто прикметники є не стільки лексичними акцентаторами, скільки виражають ступінь порівняння.

«While it was *impossible* to be formal and reserved in her company, it was *more than impossible* to take the *faintest* vestige of a *freedom* with her, even in though» (W.Collins «The Woman in White»).

Наступним кроком нашого дослідження є поділ дібраних слів-консоціатів на лексико-семантичні класи (далі ЛСК) для визначення образних характеристик концепту «свобода», що втілились у творах британських авторів. Опіраючись на думку А. Б. Соломоника, що «образ репрезентує цілий клас речей чи явищ, тобто об'ємну частину дійсності» [9, 50], вважаємо, що саме лексико-семантичний клас, а не поодинокі лексеми, є виразником образу, який виникає в свідомості автора при об'єктивації концепту. Отже, супровідні іменники були поділені на 25 ЛСК, дієслова – 18 ЛСК, прикметники – 14 ЛСК. Найчастотнішими ЛСК супровідних іменників до лексеми «liberty» виявилися: позначення «людей / професій» – 182 лексеми, «почуття / емоцій» – 114 лексем, «фізіологічного стану / хвороби» і «стосунків / спілкування» – по 91 мовній одиниці. Часто вживаними ЛСК дієслів є позначення «фізичної дії» – 189 слів, «буття» – 147, «спілкування» – 139 лексем. Найчастотнішими прикметниками виявилися: «позитивна оцінка» – 101 лексема, «опис фізичного / фізіологічного стану» – 99 мовних одиниць, «негативна оцінка» – 70 слів.

При вживанні імені концепту «freedom» найчастіше в творах письменників зустрічаємо ЛСК супровідних іменників на позначення «почуттів / емоцій» – 176 мовних одиниць, «людей

/ професій» – 133, «стосунків / спілкування» – 83; ЛСК супровідних дієслів «буття» – 145 лексем, «стосунків» – 120, «фізичної дії» – 92; ЛСК супровідних прикметників «опису фізичного / фізіологічного стану» – 68 лексем, «опису дії, виконаної над об'єктом» та «позитивної оцінки» – по 62 слова.

Проте визначення частоти вживання лексичних одиниць не є достатнім, адже в цьому випадку ми не знаємо, чи дійсно частота вживання лексико-семантичних класів у творах того чи іншого письменника суттєво перевищує деяку теоретично очікувану величину. Тому для достовірного квантитативного аналізу кількісних даних ми використовуємо критерій хі-квадрат (χ^2). Найпоширенішою формулою для обчислення χ^2 є наступна:

$$\chi^2 = \sum \frac{(O - E)^2}{E}$$

де O – фактично існуючі (емпіричні) величини, E – теоретично очікувані, знак Σ – означає суму [6, 35].

З усіх отриманих величин χ^2 для подальшого аналізу обираємо тільки ті величини, де фактичні частоти вживання того чи іншого ЛСК перевищують теоретично очікувану частоту. При лексикалізації концепту за допомогою лексеми «liberty» 11 ЛСК супровідних іменників перевищують теоретично очікувані величини вживання, при чому більш селективними виявляються автори-жінки: 7 вибіркового класів у творах жінок і 4 ЛСК у романах чоловіків. Індивідуально-авторське бачення образних ознак «liberty» полягає в тому, що жоден вибіркового ЛСК не повторює свого вживання в проаналізованих творах.

Для авторів-жінок притаманним є вибіркоче вживання наступних ЛСК супровідних іменників до імені концепту «liberty»: Charlotte Bronte у романі «Jane Eyre» – «природа / тварини» ($\chi^2=7,53$); Jane Austen у творі «Pride and Prejudice» – «сім'я» ($\chi^2=13,38$), «почуття / емоції» ($\chi^2=10,27$), «абстрактні поняття» ($\chi^2=4,53$), «свята» ($\chi^2=4,84$); Mary Shelley у творі «Frankenstein» – «ув'язнення» ($\chi^2=25,89$), «місцевість» ($\chi^2=5,64$). Для авторів-чоловіків більш промовистими є такі ЛСК: Charles Dickens у романі «Great Expectations» – «їжа» ($\chi^2=9,44$), «релігійна сфера» ($\chi^2=4,49$); Oscar Wilde у творі «The Picture of Dorian Gray» – «люди / професії» ($\chi^2=12,93$), «матеріал / міра» ($\chi^2=4,02$); W. Collins у романі «The Woman in White» – «стосунки / спілкування» ($\chi^2=17,51$). Отримані селективні ЛСК дають можливість зробити висновки про образи, які співвідносяться зі свободою в когнітивному досвіді авторів жінок і чоловіків. На суб'єктивно-тезаурусному рівні спостерігається наступні особливості жіночого і чоловічого авторського мовлення в образній рефлексії «свободи»: у чоловічому мовленні є спрямованість на соціально-побутові («люди / професії», «їжа», «стосунки / спілкування») і метафізичні («релігійна сфера», «матеріал / міра») образи; у жіночому – на матримоніальний комплекс образних ознак («сім'я», «свята»), емоційну сферу («почуття / емоції»), оточення («природа / тварини», «місцевість»), а також висвітлюється образ, що протиставляється свободі – «ув'язнення».

При актуалізації свободи за допомогою іменника «freedom» 8 ЛСК носять вибіркового характеру у творах жінок і 5 ЛСК у творах чоловіків. Авторів-жінки селективно вживають такі ЛСК: Charlotte Bronte у романі «Jane Eyre» – «час / вік» ($\chi^2=9,09$), «їжа» ($\chi^2=3,98$), «почуття / емоції» ($\chi^2=6,11$), «природа / тварини» ($\chi^2=4,89$); Jane Austen у творі «Pride and Prejudice» – «сім'я» ($\chi^2=4,45$), «стосунки / спілкування» ($\chi^2=4,28$); Mary Shelley у творі «Frankenstein» – «сім'я» ($\chi^2=6,57$), «фізіологічний стан / хвороба» ($\chi^2=8,25$). У романах чоловіків переважають наступні ЛСК: Charles Dickens у творі «Great Expectations» – «місцевість» ($\chi^2=19,47$); Oscar Wilde у творі «The Picture of Dorian Gray» – «почуття / емоції» ($\chi^2=5,55$), «природа» ($\chi^2=5,70$), «зброя» ($\chi^2=8,78$), «релігійна сфера» ($\chi^2=17,70$). Два преферентні ЛСК («почуттів / емоцій» і «природи / тварин») співпадають у творах письменників обох статей. Образи свободи автори-чоловіки розглядають у просторовому співвіднесенні («місцевість», «природа»), емоційній («почуття / емоції»), метафізичній («релігія») та військової сферах («зброя»). Авторів-жінки вбачають образи «свободи» в сфері стосунків («стосунки / спілкування»), сімейному житті («сім'я», «їжа»), емоціях й стані («почуття / емоції», «фізіологічний стан / хвороба») та просторово-часовому співвіднесенні («час / вік», «природа»). Домінування певного образу в творі того чи іншого автора говорить про вагу конкретної образної ознаки «свободи» у свідомості мовної особистості (автора) та зумовлюється сюжетною лінією твору. У той же час образи мають достатньо регулярний характер. Це відображається у статистично виявленій високій частоті вживання однакових ЛСК супровідних іменників як для «freedom», так і «liberty», що віддзеркалюють яскраву своєрідність образного насичення «свободи» в реаліях XIX століття.

Отримані результати аналізу вживання іменників «freedom» і «liberty» та слів-консоціатив свідчать про значно ширший образний простір у творах жінок, ніж чоловіків. Це пояснюється відмінностями між мовною свідомістю авторів-жінок і авторів-чоловіків. Очевидно, незважаючи на розмежуванням соціальних сфер мовного спілкування жінок і чоловіків у XIX столітті, мовна

свідомість авторів-жінок є більш динамічним і комплексним середовищем, що існує у вигляді різних мовленнєвих/мовних конструкцій і репрезентує єдність когнітивних, емоційних і мовних процесів.

На основі проведеного аналізу робимо висновок, що «свобода» належить до числа провідних понять в особистому і соціальному житті людини. Концепт «свобода» є основним концептом, що визначає динаміку відношень між особистістю та її природним, духовним і соціальним оточенням. Цим, на думку Н. Д. Арутюнової, функція концепту не обмежується. Він регулює також внутрішньо особистісні відношення, взаємодію розуму й бажань чи потреб людини, її дії і норми – природні, традиційні, релігійні, етичні, економічні, соціальні, юридичні. Свобода має статус соціальної чи особистої модальності, тобто може розглядатися як певний акціональний модус, що координує бажання і дії [1, 74]. У мовній свідомості жінок свобода співвідноситься з більшою кількістю образів, незважаючи на меншу когнітивну компетенцію жінки в ХІХ столітті.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в проведенні порівняльного аналізу вираження концепту «свобода» у творах двох англomовних лінгвокультур – британській та американській. Виявлення образних ознак у творах американських і британських авторів розкривають культурні пріоритети в розумінні свободи.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н. Д. Воля и свобода / Н.Д.Арутюнова // Логический анализ языка. Космос и хаос: Концептуальные поля порядка и беспорядка / Отв. ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: Индрик, 2003. – С.73-100.
2. Горошко Е.И. Языковое сознание: гендерная парадигма / Е.И.Горошко. – М.; Харьков, 2003 – 450 с.
3. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты / А.В.Кирилина. – М.: Флинта, 1999. – 189 с.
4. Колосова О.Н. Когнитивные основания языковых категорий (на материале современного английского языка): дис. ...д-ра филол.наук: Ольга Николаевна Колосова. – М., 1996. – 325 с.
5. Потапова Р.К., Потапов В.В. Язык, речь, личность / Р.К.Потапова, В.В.Потапов. – М.: Языки славянской культуры, 2006. – 496 с.
6. Левицкий В.В. Статистическое изучение лексической семантики: Учеб. пособие / В.В.Левицкий. – Черновцы: ЧГУ, 1989. – 156 с.
7. Соломоник А.Б. Язык как знаковая система. Изд. 2-е / А. Б.Соломоник. – М.: Книжный дом «ЛИБРИКОМ», 2010. – 224 с.
8. Lakoff R., Bucholtz M. Extract from language and woman's place / R. Lackoff, M. Bucholts // The feminist critique of the language: A reader. – London: Oxford University Press, 2004. – 309 p.
9. Джерела ілюстративного матеріалу
10. Austin J. Pride and Prejudice [Electronic resource] / Austin J. – Режим доступу: <http://austinj.thefreelibrary.com/Pride and Prejudice>
11. Bronte Ch. Jane Eyre [Electronic resource] / Bronte Ch. – Режим доступу: <http://brontech.thefreelibrary.com/Jane Eyre>
12. Collins W. The Woman in White [Electronic resource] / Collins W. – Режим доступу: <http://collinsw.thefreelibrary.com/The Woman in White>
13. Dickens Ch. Great Expectations [Electronic resource] / Dickens Ch. – Режим доступу: <http://dickensch.thefreelibrary.com/Pride and Prejudice>
14. Shelley M. Frankenstein [Electronic resource] / Shelley M. – Режим доступу: <http://shelleym.thefreelibrary.com/Frankenstein>
15. Wilde O. The Picture of Dorian Gray [Electronic resource] / Wilde O. – Режим доступу: <http://wildeo.thefreelibrary.com/Pride and Prejudice>

Summary. *The article deals with the differences in the «female» and «male» conceptualization of cultural notions, their verbalization in the author's discourse. The verbalization of the cultural concept «freedom» in the novels of British literature of the XIXth century has been studied. The image features of the concept in the language consciousness of the female and male authors have been revealed. The images are stipulated by the differences in gender cognitive experience. The implication of linguo-quantitative methodology ensured the objective data of the textual realization of the concept under study.*

Key words: *conceptualization, cognitive experience, concept, gender, image feature.*

Отримано: 1.07.2012 р.